

Հին և Միջնադարյան Հայոց պետականությունների ընդհանուր բնութագիրը

Առաջին միասնական պետությունը Հայաստանում (Արարատյան
թագավորություն, Մ.թ.Ա. 9-6-րդ դարերում

Մ. թ. ա. 3-1-րդ հազարամյակների ընթացք-մ Հայաստանը դասվեց աշխարհի հզորագ-յն եւ առաջատար երկրների շարքին: Մ.թ.ա. 9-7 դարեր-մ հայկական պետական-թ-նը զարգաց-մ ապրեց Վանա լճի հյ-սիսարեւելյան ափի գտնվող Արճեշ քաղաքը դարձել էր Հայոց Արամե թագավորի պետ-թյան մայրաքաղաքը (860-845թթ): Արամեից հետո իշխան-թյ-նը անցավ Հայաստանի հարավային շրջանների կառավարողներին Վանտոս կամ Տ-շպա մայրաքաղաքով: Սերքին քաղաքական բարդ-թյ-ների հետեւանքով Հայկազ-նիների գլխավոր ճյ-ղը աստիճանաբար ամփոփվելով Այրարատ-մ եւ Գ-գարք-մ ինչպես նաեւ Աղձնիքի եւ Սաս-նի բարձրադիր շրջաններ-մ: մինչեւ մթա 7րդ դարի կեսերը Հայոց պետ.-ն կառավարման գլխավոր դիրքը զիջեց իրենից ճյ-ղավորված տոհմերից մեկին՝ Վաս-րականի Արծր-նիներին: Վանա լճի շրջակա ավազան-մ գտնվող Վան-Բիայնիլե դեռեւս Արամե թագավորի տարիներին Հայոց թագ.-ն սահմաններն էին ասպատակ-մ Ասորեստանը ինչն էլ ավելի կենտրոնացվեց Հայկական -ժերն հարավ-մ: Արամեին հաջորդած Սարդ-ր 1-ը (մ.թ.ա. 845-825թթ) սկսած Նաիրի Բիայինա ավելի է հզորան-մ: Արարատյան թագ.-ը որպես Հայոց պետական-թյան զարգացման ամբողջական երեւ-յթ միասնականացրեց այդ երկ- հասկաց-թյ-նները: Սարդ-ր 1-ը իրեն անվանել է Մեծ Արքա, Հզոր Արքա: Սարդ-րի հաջորդների Իշպ-ինի եւ Մեն-այի ժամանակ Վանի թագավոր-թյ-նը ավելի է հզորան-մ: Երկրի հոգեւոր կենտրոն է դառն-մ Արդինի (Մ-ծածիր) Խալդ աստծո տաճարով: Մեն-այի օրոք Վանի թագավոր-թյ-նը վերելք է ապր-մ: Կառ-ցվ-մ են ջրանցքներ, ճանապարհներ, քաղաքներ: Նա Արարատ լեռան ստորոտ-մ Արաքսի աջ ափին կառ-ցեց Մեն-ախինիլի քաղաք-ամրոցը՝ Խալդին նվիրված տաճարով: Մեն-այի որդի Արգիշտի թագավոր-թյան տարիներին (մ.թ.ա. 786-764թթ) Արարատյան թագավոր-թյ-նը դառն-մ է հզոր թագավոր-թյ-ն: Արգիշտի թագավորի եւ նրա դաշնակիցներին հաջողվ-մ է հյ-սիսային Ասորիք-մ ճանապարհների վերահսկող-թյ-նը պահել իրենց մոտ: Նա հիմն-մ Երեբ-նի բերդաքաղաքը (782 մ.թ.ա.): Սարդ-րի 2-րդի եւ Ռ-սա 1-ի թագավոր-թյան տարիներին Վանի թագավոր-թյ-նը կորցն-մ է իր երբեմնի փառքը եւ հզոր-թյ-նը: Մ.թ.ա. 714 թ Ասորեստանի Սարգո 2-րդ թագավորը թափանց-մ է երկրի խորքերը կողոպտ-մ Խալդ աստծո տաճարը, որի լ-րը ստանալով ըստ ասված տեղեկ-թյ-ների նա ինքնասպան է լին-մ: Մ.թ.Ա. 7-րդ դարի վերջերին երկարատեւ պատերազմներից հետո Ասորեստանը աստիճանաբար թ-լան-մ է այդ ժամանակ Իրանական Սարահարթի հյ-սիս-արեւմ-տք-մ Ատրպատական-մ հզորան-մ է հնդեվրոպական ցեղերից կազմված Մարակա--նը բատա կենտրոնով, իսկ Հայկական լեռնաշխարհ-մ Արմեն-Շ-պրիա հզորան-մ է Հայկազ-նիների արքայատոհմը հանձին սկայորդ- օրոք եւ նրա որդի Պար-յրի: Մ.թ.Ա. 612թ Պար-յրը դաշանկցելով Մարաստանի եւ Նոր բաբելոնի թագավորների հետ մասնակց-մ է Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվեի կործանմանը: Այդ հաղթանակից հետո Պար-յր նահապետը (մ.թ.ա.

609թ) ճանաչվում է Հայոց թագավոր երկրի արեւմտյան մասում: Իսկ Վանի թագ. գնալով թլանում եւ վերանում է պատմության թատերաբեմից:

Ուշագրավ է այն փաստը, որ Ասորեստանի կործանումը վերանում է նաեւ Ուրարտու անվանումը: Ասորեստանի կործանումից հետո մարերի Կիաքսար թագավորը ի հատուցումն Պարսի Սկայորդուված օգնության նրան ճանաչում է Հայոց թագավոր Արմեն-Շ-կրիա երկրում: Այապիսով Վանի թագավորության անկումից հետո առանց ընդհատման հաստատվում է Երեւանդ-նիների թագավոր-թյունը եւ թագավոր է կարգվում Երվանդ Սակավակյացը: Ի պատիվ նրան արքայատոհմը կոչվեց Երվանդ-նիներ իսկ Խորենացին անվանեց Հայկազ-նիներ : Ըստ էության սա արդեն հայախոս պետություն էր: Հայաստանի դաշնակցային հարաբերությունները Մարաստանի հետ երկատ չեն տեւում: Մարաց թագավոր Աժդահակը Հայաստան է -ղարկում իր զորավար Կյ-րոասին, (ով նաեւ իր թոռն էր) որին հաջողվում է ձերբակալել Հայոց թագավոր Երվանդ 1-ին հարկերը չվճարել- համար: Երվանդի որդի Տիգրանը եւ Կյ-րոստը որսընկերներ էին, որի շնորհիվ Տիգրանին հաջողվեց ազատել հորը, ով խոստացավ վճարել կարկերն - տրքերը: Աժդահակը վախենալով Կյ-սրոսի եւ Տիգրանի մտերմությունից սկսեց դավեր հյ-սել ինքն էլ դառնալով դրա զոհը: Կործանված Մարական նախկին թագ-ն ընդգրկմամբ Կյուրոսը հիմնադրում է Աքեմենյան պետությունը: